

Blauw rood oranje - toen en nu

Susan Legêne

Nieuwspoort, 22-10-2010

Dames en heren, ik beschouw het als een eer dat ik op deze bijzondere bijeenkomst als eerste het woord mag voeren. Vandaag lanceert de PvdA *De Rode Canon*, een geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie in 32 verhalen, die met elkaar een periode beslaan van meer dan anderhalve eeuw. Bij de opzet daarvan is, denk ik, goed gekeken naar het welbekende entoen.nu, *de canon van Nederland*. Omdat ik aan die blauwe canon mee heb gewerkt kan ik me wel iets voorstellen bij de discussies die de makers van deze rode canon ongetwijfeld met elkaar gevoerd hebben: over de vorm, de doelgroep, de selectie, de presentatie, interactie op het web en de veranderbaarheid van dat rode verhaal. U hoort daar straks meer over. Ik wilde daarom slechts kort enkele gedachten aan u voorleggen over de betekenis die het canonmaken de laatste jaren heeft gekregen. Dat doe ik op persoonlijke titel, niet namens andere leden van de commissie, of tegenwoordig het bestuur van de Stichting entoen.nu.

Mijn verhaal zal gaan over de vele verwijzingen die tegenwoordig in het publieke debat worden gemaakt naar 'geschiedenis', opgevat als een gedeeld cultureel begrip in het heden, met betrekking tot het verleden; we delen in Nederland een geschiedenis. Dat gaat dan vooral over de geschiedenis van de Nederlandse natiestaat, opgevat als een cultuurgemeenschap. Die aandacht voor geschiedenis is goed. Ik wil er echter toch enkele kritische kanttekeningen bij plaatsen, waarbij ik mezelf ook de vraag heb gesteld hoe de hele canonbeweging hier in past.

De commissie ontwikkeling Nederlandse canon begon zijn werk inmiddels al weer ruim 5 jaar geleden met een lange opdrachtbrief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Maria van der Hoeven, die als volgt opende: *'De maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste jaren zijn aanleiding om opnieuw na te denken over de identiteit van Nederland en de wijze waarop deze tot uitdrukking komt in het onderwijs. Het begin van de 21ste eeuw lijkt een stroomversnelling in het proces van ontwikkeling van deze identiteit teweeg te brengen. Er lijkt in brede kringen behoefte te zijn aan een nieuw "verhaal Nederland".'* In de volgende zin, verwijzend naar een advies van de Onderwijsraad, werd deze constatering verbonden aan het woord 'canon voor het onderwijs', uitgelegd als *'die waardevolle onderdelen van onze geschiedenis die we via het onderwijs nieuwe generaties willen meegeven.'*¹

Zoals bekend kwamen we als commissie al snel tot de conclusie dat we ons bij zo'n canon voor het onderwijs zouden richten op kinderen in de leeftijd van 8 tot 14 jaar, en op inhoudelijke ondersteuning voor verschillende leergebieden in de basisvorming, niet alleen voor de geschiedenislessen. We hebben daarvoor een vorm gezocht die bovendien de

¹ Afdrukt in Canonrapport A, 2006:95-98; zie http://entoen.nu/doc/Canonrapport_A.pdf

wisselwerking zou versterken tussen het onderwijs en het educatieve aanbod van de culturele sector, zoals bibliotheken, archieven, musea, theaters, sites en monumenten. Cruciaal daarbij was het besluit om het begrip canon om te klappen. Geen vaststaande inhoud van, maar vensters op. Vijftig geselecteerde plekken, personen, gebeurtenissen, kunstwerken, teksten, uitvindingen en voorwerpen vormen vensters op een breed beeld van de Nederlandse cultuur en geschiedenis. Ze zijn geplaatst op een tijdsbalk die begint bij het jaar 3000 voor Christus en doorloopt tot het jaar 2030? met een vraagteken, omdat dan wellicht de gasbel op is. Een van de laatste vensters verbindt de canon aan de eerste doelgroep, de schooljeugd die de toekomst heeft. Vanuit een letterlijke ICT-vertaling van het begrip venster – *window* – vormen de 50 onderwerpen bovendien het uitgangspunt van de interactieve website entoen.nu. Daarmee is entoen.nu wezenlijk ook een zogeheten *cross-media* concept geworden, dat wil zeggen een gestructureerde experimenteerruimte waarbinnen velen met allerlei communicatietechnieken eigen toepassingen zijn gaan ontwikkelen, zowel binnen het onderwijs als in de culturele sector. De ‘beweging’ die entoen.nu, *de canon van Nederland* op die manier teweeg heeft gebracht, was en is nog steeds verrassend groot.

Het meest verrassende vind ik zelf de enorme opmars die het *concept* van de canon als zodanig heeft gemaakt in en buiten het onderwijs, als een voortdurende proliferatie van verhalen in en over Nederland. Op een breed scala van vakgebieden zijn professionals en amateurs zeer serieus aan de slag gegaan om een andere canon te maken. Op de website van entoen.nu (www.entoen.nu/actueel/andere-canons) staan er inmiddels teveel om hier allemaal te kunnen opsommen. Sommige canons zijn duidelijk met ruime budgetten gemaakt, andere zijn eenvoudig. Er zitten omvangrijke professionele websites tussen, zoals de canon van het sociaal-maatschappelijk werk, die zich een belangrijke plaats heeft verworven als interactief platform in de opleidingen voor sociaal maatschappelijk werk in Nederland en Vlaanderen. Archieven, zoals de Atlas van Stolk of het NIOD, hebben de thema’s uit de canon letterlijk als vensters gebruikt om het publiek een eerste ingang in hun collecties te geven en te betrekken bij collectiedocumentatie. Musea hebben een eigen canon gemaakt, die dan weer vertaald is in een vaste afdeling voor het onderwijs, zoals het Maritiem Museum in Rotterdam of in schoolprogramma’s, zoals bij de Rijkscanon. Er is een aantal religieus getinte canons, zoals de canon van de rooms-katholieke kerkmuziek in Nederland, sportcanons (voetbal, schaatsen...), of branchecanons, zoals de canon van de kindertelevisie of de canon van de tijdschriften, die laat zien hoeveel er te vertellen valt aan de hand van 50 typische tijdschriften, gepubliceerd tussen 1698 en 2009. De *bêta’s* ontwikkelden samen met de Volkskant onmiddellijk hun wetenschapscanon, er kwam een watercanon, en het waterschap Zuiderzeeland kwam met een waterschapscanon. Ook heel veel steden, regio’s, en provincies – zij het niet gelijk gespreid door het land – maakten een eigen canon. (<http://www.regiocanons.nl/>) Wat opvalt is dat vrijwel alle canons, misschien wel allemaal, chronologie als ordenend principe hebben gekozen, terwijl veel canonvensters tevens op de kaart van Nederland zijn geplaatst.

De rode canon zal een goede aanvulling zijn op de huidige canonkaart van historisch Nederland. Natuurlijk heb ik meteen in het zoekvenster bij de kaart uitgeprobeerd hoe vaak en waar de PvdA of SDAP al gecanoniseerd was, en of een aparte rode canon dus nog wel nodig zou zijn. De oogst was 3x PvdA, 2x SDAP en 1x, geheel op eigen kracht, Willem Drees; het zijn vensters van of op de Zaanstreek, Alkmaar, Limburg, Deventer en Flevoland. Maar op zichzelf zegt zo'n zoekactie weinig. Er is vast veel meer 'sociaal-democratie' te vinden. Toen ik een keer in het welbekende Biografisch Portaal van Nederland de vrije zoekfunctie uitprobeerde door het woord viool in te typen, kwam ik tussen alle musici ook uit bij Joop den Uyl. Er stond dat hij geen man was om de tweede viool te spelen.

(<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/uijl>)

Ik beschouw deze navolging van het canonconcept als een uiting van betrokkenheid bij de Nederlandse geschiedenis als een bestanddeel van de huidige samenleving. Dat neemt niet weg dat er van meet af aan ook kritiek was. Eigenlijk waren er drie soorten kritiek: op de betekenis die de canon zou moeten hebben in de basisvorming; op de inhoudelijke keuze voor juist deze 50 vensters; en op de achterliggende motivatie uit de brief van de minister met betrekking tot nationale identiteitsvorming. Op de eerste twee kritiekpunten kunnen we desgewenst in de discussie terugkomen, maar op zich gaat het daar vandaag niet over. Het gaat nu vooral om de vraag hoe de canon zich is gaan verhouden tot de behoefte aan een nieuw verhaal over de identiteit van Nederland, die Maria van der Hoeven in haar opdrachtbrief verwoordde.

Nog voor de canon gepubliceerd was, ontstond daarbij in de politiek een koppeling tussen canon en nationaal historisch museum. Dat gebeurde tijdens het debat van 27 juni 2006 in de Tweede Kamer waarin werd besloten tot de oprichting van dat museum. (TK 95) Dat debat is nu voor mijn studenten verplichte lesstof.² Het is werkelijk interessant omdat kamerbreed politici via hun uitleg van het belang van geschiedenis, tal van uitspraken deden over de betekenis die zij toekennen aan individueel of collectief menselijk handelen, de overheid, maatschappelijke organisaties en de economische krachten. Alle partijen refereerden daarbij aan voorbeelden die belangrijk waren voor de geschiedenis van hun eigen partij— van Willem van Oranje, Philips II, Thorbecke, Schaepman en Kuijper tot Drees en Churchill, van kleinburgerlijkheid tot burgerlijke ongehoorzaamheid, van religieuze leiding tot volkse identiteit. Periodes als de negentiende eeuw, de jaren vijftig, zeventig.... Het werd allemaal geëxpliciteerd. In de verkiezingsprogramma's voor de laatste verkiezingen was de echo ervan nog te horen, in het opvallend grote aantal inhoudelijk zeer uiteenlopende verwijzingen naar de nationale geschiedenis: van het zorgvuldige kennis nemen van 'onze afzonderlijke en gemeenschappelijke geschiedenis' in het verkiezingsprogramma van de

² <https://zoek.officiëlebezoekingen.nl/h-tk-20052006-5876-5894.html>

PvdA, tot de botte verwijzing naar Neerlands 'heroïsche nationale geschiedenis' in het program van de PVV.

Welnu, in dat Kamerdebat van 27 juni 2006 werden hoge verwachtingen uitgesproken t.a.v. de canon als leidraad voor de inhoud van het Nationaal Historisch Museum. John Leerdam bepleitte bijvoorbeeld namens de PvdA dat een soort van museum voor de Nederlandse geschiedenis zou aansluiten bij de canon en bij het initiatiefwetsontwerp burgerschap en sociale integratie van Hamer, Dijsselbloem en Kranenveldt. Het ging Leerdam om het grote belang van de discussie over 'onze identiteit, onze geschiedenis, onze waarden, onze rechtsstaat en onze democratie', over het leren relativeren en omgaan met meerdere perspectieven op de geschiedenis. 'Alle Nederlanders moeten weten hoezeer de democratie in onze samenleving is geworteld, maar ook hoe fragiel de democratie is ...' Ook de VVD maakte die verbinding tussen geschiedenis en actief burgerschap. Annette Nijs noemde de geschiedenis van Nederland een optelsom van de geschiedenis van mensen van Nederland en het toonbeeld van hun individuele en gezamenlijke aspiraties. Ze vervolgde: 'Die zijn uiteraard mede gevormd door wat ons gezamenlijk referentiekader, wat onze nationale identiteit en wat de aard van het Nederlandse volk is. Die aard komt vaak aan de oppervlakte, bijvoorbeeld wanneer het nationale voetbalelftal zijn kunsten vertoont. Zeker gebeurt dat ook bij de vele Oranjefeesten rondom ons Koninklijk Huis', waarna zij ervoor pleitte om dergelijke festiviteiten meer inhoudelijke diepgang te geven.

Ik denk dat dit Kamerdebat uit 2006 over het Nationaal Historisch Museum een belangrijk politiek moment vertegenwoordigt met betrekking tot de vraag die de partijen *aan zichzelf* stellen over de betekenis van ons politieke bestel voor de bevordering van de Nederlandse natie als een cultuurgemeenschap. De politieke partijen verhouden zich veelal duidelijk tot de geschiedenis van de Nederlandse *rechtsgemeenschap*. Het Kamerdebat laat echter zien, hoe alle partijen zich in hun historische referenties in de eerste plaats lijken te verhouden tot een parlementaire geschiedenis opgevat in termen van verzuiling, het overbruggen van tegenstellingen en zoeken naar bestuurlijke compromissen. (Een geschiedenis die overigens impliciet vrijwel geheel gelokaliseerd is op de kaart van het huidige Nederland.) De volksvertegenwoordigers lopen daarbij in wezen aan tegen de vraag in hoeverre zij *als partijen* voor hun kiezers ook een *eigen* betekenis hebben in die vormgeving van Nederland als cultuurgemeenschap. Dat is niet louter of misschien wel helemaal niet een vraagstuk van 'ideologische veren', zoals het in PvdA-verband wel genoemd is, en van historisch besef van een partijgeschiedenis. Ook gaat het niet om politieke cultuur, zoals specifieke stijlen van leiderschap of vormen van debat; het gaat dan om de vraag welke betekenis de politieke partijen zelf eigenlijk hechten aan hun eigen en elkaars geschiedenis als bestanddeel van de Nederlandse geschiedenis, en welke rol zij zelf willen of kunnen spelen als onderdeel van die cultuurgemeenschap.

In de geschiedschrijving over de Nederlandse politiek wordt veelal een periodisering van het partijwezen gemaakt die loopt van beginselpartij via programpartij, naar lijsttrekkers-partij en pragmatische onderhandelingspartij. En bij iedere fase horen de namen van prominente

partijleden, grote bewegingen of activiteiten, debatten, wetgeving, binnenlandse en buitenlandse gebeurtenissen en ontwikkelingen. Zo'n indeling is inderdaad vaak nuttig. Echter, ze zet ons wezenlijk op het verkeerde been als we nadenken over historisch besef gekoppeld aan goed burgerschap, zoals in het Kamerdebat en de verkiezingsprogramma's gebeurde. Het verleden speelt in het heden niet vanuit dergelijke chronologische lange lijnen en politieke abstracties. Iedereen leeft met vele verleden-tijdspectieven tegelijk. Dat speelt ook in de politiek, ook voor politici en degenen die zij vertegenwoordigen. Ik wil dat met een heel kort voorbeeld illustreren.³

In 2004 werd in Den Haag op initiatief van vertegenwoordigers van de Hindustaanse gemeenschap een immigratiemonument opgericht. U ziet hier de voor- en achterkant afgebeeld.

Hobbemapplein Den Haag
Monument Hindustaanse Immigratie
en beeld van Mahatma Gandhi

Foto's: PM

Het beeld vertelt een kleine geschiedenis van de migratie van een groep postkoloniale immigranten: per zeilschip, stoomboot, vliegtuig, van India naar Suriname en Nederland. Die geschiedenis kan worden beschouwd als geschiedenis die wordt gedeeld door alle Nederlanders; er kunnen jaartallen aan gehangen worden: 1873, 1913, 1954, 1975, om er enkele te noemen, en er zijn vanuit vele perspectieven tal van verhalen over te vertellen. Het monument sluit de Hindustanen als het ware in de Nederlandse geschiedenis in; tegelijkertijd laat het de transnationale culturele en religieuze bindingen zien die de groep via het monument koestert met andere plaatsen in de wereld. Gandhi, vlak bij het immigratiemonument, is daarvan het krachtigste symbool. Je zou kunnen zeggen dat voor de mensen die twee keer per jaar naar een herdenking komen op het Haagse Hobbemapplein, op 5 juni vanwege immigratiedag, of op 2 oktober vanwege Gandhi, hun relatie tot die andere plaatsen in de wereld niet zozeer onderdeel is van het verloop van de geschiedenis, maar van een cultureel aanwezige geschiedenis. Het monument symboliseert de aanwezigheid van dat verleden in de huidige samenleving.

³ Dit voorbeeld is verder uitgewerkt in: S. Legêne, *Spiegelreflex. Culturele sporen van de koloniale ervaring*. Amsterdam (Bert Bakker) 2010.

Parallel aan die geschiedenis bestaan er tal van even aanwezige Nederlandse symbolen, die mede uitdrukking geven aan dat gedeelte verleden. Een mooi voorbeeld daarvan is de gouden koets met zijn decoratie uit de tijd van de ethische politiek, die iets laat zien van de wijze waarop Nederland rond 1901 werd opgevat als een cultuurgemeenschap van Oost en West. Ritueel rijdt die koets elk jaar door Den Haag, maar als hij langs komt, zijn we telkens meer bezig met de koningin, en de redevoering die ze bij zich heeft, dan met het verleden zoals dat door de koets wordt gesymboliseerd. De cultuur van het kolonialisme zoals te zien op de koets en de herinnering van de migratie zoals verbeeld in het monument, zijn geen gelijkwaardige bestanddelen van wat Minister Van der Hoeven de Nederlandse identiteit noemde; in de discussie over goed burgerschap en historisch besef gaan ze op het ogenblik een ongemakkelijke relatie aan. De postkoloniale immigranten worden ingesloten in de Nederlandse geschiedenis, maar niet duidelijk is of die geschiedenis zelf daarmee ook verandert; of de Hindustaanse contractarbeiders bijvoorbeeld deel uit maken van een Nederlandse geschiedenis van de arbeid.

Zijkant van de Gouden Koets, geschilderd door Nicolaas van der Waay, ca. 1901. Foto: RVD

We zien die spanning terug in een artikel van Paul Schnabel dat onlangs verscheen in een boekje over erfgoed en politiek, uitgegeven door Erfgoed Nederland.⁴ Schnabel stelt daarin verschillende hedendaagse identiteiten tegenover elkaar en stelt: *'In Nederland is de discussie over nationale identiteit niet los te zien van de aanwezigheid van inmiddels meer dan negenhonderdduizend moslims in ons land. Anders dan de Indische, Surinaamse of Antilliaanse Nederlanders delen zij geen geschiedenis met de "Nederlandse" Nederlanders en worden door henzelf en alle anderen de verschillen ook als groter beleefd dan de overeenkomsten. In feite blijven van de verschillen alleen de uiterlijkheden over, terwijl bij de allochtonen met een moslimachtergrond de behoefte aan het behoud van een eigen en in eigen kring ook als superieur beleefde identiteit blijft bestaan en soms ook sterker wordt.'*

Deze analyse van verdwijnend verschil bij de ene bevolkingsgroep en toenemend verschil bij de andere, vergt een explicitering van wie, historisch gezien, dan die 'Nederlandse' Nederlanders zijn die het uitgangspunt vormen van de vergelijking. In de gekozen terminologie van 'de behoefte aan het behoud van het eigene' en de verwijzing naar de 'eigen kring' van moslims klinkt het verzuilingsdiscours door, waarin immers het begrip

⁴ Schnabel, P., 'Cultureel erfgoed sociaal en politiek gezien.' In: *Neerlands Hoop. Erfgoed en Politiek*. Amsterdam (Erfgoed Nederland) 2010, p. 34.

autonomie in eigen kring centraal stond. Schnabel stelt tegenover dat terugtrekken in eigen kring het toenemende oranjegevoel: *'De verdelende invloed van de verzuiling is inmiddels in de vergetelheid verdwenen, omdat iedereen, hoe verzuild ook, er in de ogen van nu toch hetzelfde uitzag. Het oranjegevoel is pas sinds de jaren zeventig het kleurige symbool van de eenheid van het volk geworden.'* (...) *'De kleur [oranje] is het eigen erfgoed van de massa geworden.'* Met andere woorden, de insluiting van postkoloniale migranten in de Nederlandse geschiedenis gaat samen met een herziening van de dominante visie op de verzuiling en de rol die religieuze, etnische scheidslijnen en ook klassentegenstellingen in het verleden binnen de Nederlandse samenleving hebben gespeeld.

We moeten voorzichtig zijn met dergelijke gelijkmakers van het verleden. Ze bieden ruimte aan vormen van historische toe-eigening die uitsluitingen in het heden legitimeren. Het levert veel meer op wanneer we, met oog voor de uiteenlopende lokale, nationale en transnationale verbanden die steeds hebben bestaan, kijken naar de dynamiek van iedere periode als een kwaliteit van cultureel burgerschap. Het verleden leeft immers op zoveel verschillende manieren. De vele canons die na 2006 gemaakt zijn kunnen wellicht worden begrepen als pogingen om een tegenwicht te bieden tegen de tendens om vanuit de politiek historisch uniforme identificaties steeds dwingender te verwoorden als uitingen van goed cultureel burgerschap. Zo kan, in navolging van Annette Nijs en Paul Schnabel misschien ook het maatschappelijke spel met de kleur oranje worden geïnterpreteerd. In elk geval zal de rode canon die rol kunnen spelen. Het initiatief van de rode canon zal meer kleur geven aan de discussies over de Nederlandse geschiedenis en identiteit. Ik hoop dan ook van harte dat hij het starpunt zal zijn van debat over de vele relaties die vanuit een sociaal-democratische partij te leggen zijn tussen de huidige samenleving – met alle onderscheiden van klasse, etniciteit, afkomst en dergelijke die daarin voorkomen en alle politieke aspiraties die daarin leven – en de geschiedenis van deze beweging in Nederland. Dat zal bijdragen aan versterking van het besef dat het verleden vele tijdsdimensies heeft en vanuit vele perspectieven in het heden leeft.

Susan Legêne

Hoogleraar Politieke Geschiedenis, Vrije Universiteit Amsterdam

<https://www.let.vu.nl/en/staff/s.legene>